

Милан **ИВАНОВСКИ**, археолог
Национален конзерваторски центар - Скопје

СПАСЕНИ КУЛТУРНИ ДОБРА - ИСКУСТВО ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Зголемениот интерес за културното наследство од областа на археологијата, а особено за движните предмети кои имаат историска, уметничка, културна и друга вредност, секојдневно им се достапни на сите кои се добронамерно заинтересирани за нивно разгледување или проучивање. Меѓутоа, како и секогаш така и денес ги има оние злонамерни, било наши граѓани или од странство, посебно оние поврзани меѓу себе, чии интереси не се само разгледување, туку нивните намери првенствено се усмерени кон противправно присуствување било заради потребата за задоволување на сопствените културни потреби или пак да им служат како предмети за понатамошна препродажба, што во последно време стана многу исплатлива работа. Притоа, треба да се напомене дека таквите лица не бираат средства ниту начини како да дојдат до движни предмети, при што доаѓа и до значително оштетување или уништување на археолошки локалитети од непроценливи вредности.

Во последно време е загрижувачки фактот што појавата на незаконските - дивни ископувања зема се поголем замав, со што се постојано во опасност археолошките локалитети кои уживаат претходна заштита. Прелевањето на археолошките предмети во туѓи раце и туѓи земји започна, со поголем или помал интензитет во 1990 година, и оваа срамна работа со систематско пљачкосување и уништување на археолошките локалитети трае се до денес.

Преку 2000 разорени гробови од 13. век пред н.е. па се до залезот на средновековието засекогаш ќе биде карика која недостасува, не само во интерпретацијата на археолошката слика на локалитетите во Македонија, туку и длабока лузна во моралните сваќања на нашето време. Успешните акции на тогашниот Републички завод за заштита на спомениците на културата, поточно до 31.12.2004 година, е палијативно, но во никој случај конечно решение. Досега, службите на МВР со помош на стручните лица од заштитата и музеологија, успеаа во оваа нецивилизациска работа да одземат преку 4.000 археолошки предмети. Во овој необичен фонд и "Музеј на бесчестие", полн со опомени, поништувања и поуки, се наоѓа голем број на движни предмети кои не ги поседуваат ни поголемите музеи во Македонија. Не можат овие запленети предмети да го потиснат горкото чувство на разорени, уништени, и во археолошка смисла, згаснати локалитети. Наш долг е барем дел од овие материјали да ги публикуваме, за да не одат во заборава. Досега се публикувани повеќе групи на предмети кои привлекуваат со својот ексклузивитет, како што се: Аутепсата од Марвинци; Керамичките печати (црустелум) од Марвинци; Теракоти од Марвинци; Накит од Марвинци; Пиксида од Марвинци. Во завршна фаза е изработката на Каталогот на накит од железното време на Македонија.

И покрај толкав број на запленети предмети, службата на заштита поради недоследноста на судовите во Македонија на четири обвинети лица поради одбивање на обвинението и прекин на кривичното гонење, со Решение од судо-

вите досега вратила 1.235 археолошки движни предмети. Значи 1/3 од скоро сите заплени предмети. Ова се должи на фактот што поголем број на судските обвинители не знаат што значи културното наследство за една земја. При тоа треба да се има во предвид дека државата најлесно изумира кога ќе се опљачкаат нејзините национални и културни богатства. Да не го дочекаме денот кога злобниците ќе тврдат дека ништо не сме имале од културни богатства.

Со новиот Закон за заштита на културното наследство се пополнија празнините во недостатокот на прецизни прописи, и може да се означи како една револуционерна промена во постојниот систем на заштита. Со исклучок на стручната обработка и валоризација, Законот ги вовеле и појмите категоризација и класификација, поими кои не се повеќе факултативни, туку постануваат обврска, особено кога станува збор за недвижното културно богатство. Не често, во доменот на културното наследство се сукобуваат духот и стварноста на индустриската и потришувачката цивилизација со изворен хуманитет, со кој човекот со векови го исполнува просторот во кој опстанува. Затоа, прашањето за чување и живеење на споменичкото наследство веќе не се поставува како активитет во еден сектор на културата - туку како дел од борбата за суштински човечки идентитет и континуитет (цитат на Даворин Стипешиќ од Загреб, на советување во Херцег Нови 1978 година).

За да се заштити културното наследство, одамна е апелirano од стручните служби во нашата држава при МВР да се формира "Културна полиција", како што е случајот во Италија, Франција и др. напредни земји. Ретко која земја на така мал простор има таква разновидна култура и движно и недвижно културно наследство. Нашата географска положба отсекогаш имаше влијание на проодност на многу народи од север кон југ или од исток кон запад, што со право се нарекува и "крстосница на патиштата". Оттаму и културата на овие простори се формирала со илјадници години, ја создавале многу народи кои тука подолго или пократко време се задржувале или живееле на овие простори оставајќи трагови на своите (тогашни) култури.

Од 01.01.2005 година во Македонија почна да функционира новформираната Управа за заштита на културното наследство. Пред неа стои макотрпна и сложена работа. Покрај веќе устроена Инвентарна книга на заплени движни предмети, треба да се воспостави Централен регистар на отуѓени - украдени добра. Не би било непожелно и да се изготви Каталог на украдени дела, со што ќе се ставиме рамо до рамо со земјите кои имаат вакви каталози: Италија, Франција, Шпанија, Англија, Србија и Црна Гора, кои досега, колку што ми е познато се единствени кои имаат публикации од овој вид. Не би било отповеќе Управата да се поврзе и со Интернационалната фондација за истражување на културни дела од Њујорк (IFAR) која во своите картотеки има забележано над 60.000 украдени експонати. Ова ќе го помогне обелоденувањето на неразјаснетите кражби на монети во Музејот на Македонија во 1985 година, најголемата кражба на икони од манастирот Св. Наум во Охрид во 1985 година кога се украдени 13. икони од зографот Константин од 1711 година.

Досега не е извршен увид во состојбата на вратените 1.235 археолошки предмети, кои се сеуште кај "арт мафијата" или се наоѓаат вон границите на Македонија. Иако има законски основи, до сега не е опишана ниту една приватна колекција, освен две и тоа по барање на колекционерот. Се работи за евидентирана збирка на старо оружје и збирка на крстови од 4. до 19. век.

Искуствата од странство треба да не поучат како на овој вид на криминал се посветува внимание за заштитата на културно - историското богатство. Јапан, Канада, Италија, шведска, Данска и др. земји имаат потполна контрола врз колекционерите и антикварниците кои се најголеми трговци со антиквитети преку тајните канали. Нашиот долгогодишен недостаток на финансиски средства секогаш беше во расчекор со правните норми, закони и прописи во очекување на подобри и среќни денови, па сите работи на терен и откуп на движни предмети беше потполно во стагнација. Така се случи, да еден многу раритен и богат наод - збирка на предмети од 7. век пред н.е., 4-2 век пред н.е. и поголем дел од времето на римската доминација, наместо да заврши во музејската збирка, заврши на пазарот - саемот на антиквитети во Белград. Иако оваа збирка службата за заштита ја имаше во свои раце, мораше да ја врати, затоа што Министерството за култура немаше можност и слух да издвои едвај тогашни 800 ДЕМ. Истата збирка, на саемот на антиквитети е понудена за едвај 60.000 ДЕМ. Во збирката има неколку ексклузивни и раритетни предмети како што е сребрениот прстен со претстава на воин од добро познатата македонска фаланга, како и група на вотивни и ритуални предмети. Тешко е да се утврди колку археолошки предмети се прошверцувани во други земји, но секако дека таа бројка е неколку пати поголема од онаа што ја запленија службите на МВР.

Како што се одливаат предметите од Македонија, така има и прилив од други земји. Од Македонија најмногу археолошки предмети се одливаат на пазарот во Белград, од каде одат за Западна Европа, а некои завршуваат дури и во Америка и Канада. Исто така, голем број на предмети се одливаат и во соседна Грција, и тоа тематски, само оние кои потекнуваат од железното време па до почетокот на 3. век пред н.е. Ова откупување на предмети од овој период значи осиромашување на нашата држава со вид на предмети кои ги потврдуваат корените на македонците. Главниот пункт за откуп се наоѓа во Солун. Тоа е потврдено со запленивањето на предмети - колекција од теракоти на граничниот премин "Богородица" кај Гевгелија. Предметите - колекцијата на теракоти во Солун не се продаде, а според сознанијата добиени од "арт мафијата" продадена е поголема количина на многу значајни предмети од железното време. Инаку, за ваша информација, Грција има многу појаки центри за производство на теракоти, како што е оној во Танагра. На граничниот премин Табановце - граница со Србија и Црна Гора при обид за изнесување запленета е една многу вредна колекција накит од 7.-6. век пред н.е. Во овој случај се работи за меѓународно поврзување на "арт мафијата" од Македонија и Србија и Црна Гора. Сигурно е дека претходно нарачката е договорена, бидејќи сите предмети беа внимателно исчистени и беа избрани најдобрите примероци од макови чашки, вотивни бокалчиња, масивни торквеси и фибули и многу ретки белезици. На граничниот премин Деве Баир - Крива Паланка при обид за шверцување на предмети запленети се околу 150 предмети од ексклузивен накит, теракоти и грнчарија.

Во некои случаеви, нашата земја, "арт мафијата" ја користи за транзитирање на културни добра од други земји. Во 2004 година на граничниот премин Табановце е откриена контингент на стари рачни и џебни часовници од втората половина на 19. па до средината на 20. век, една поголема колекција од сребрени црковни предмети, како и накит со припадност на 19. век. Има голем број на вакви случаи. Големiot успех на царинските служби како и на инспекторите од полицијата се должи на претходно извршената едукација за стекнување на основни познавања во областа на културното наследство во организација на Ре-

публичкиот завод за заштита на спомениците на културата. Царинската управа издаде и Прирачник - Да го заштитиме културното богатство.

На крај би споменал и богати наоди, кои ретко се откриваат о при археолошките истражувања. Во соработка со полицијата, во последниот момент пред заминување во странство по тајни канали спасен е еден колективен наод - остава со 651 бакарни ковани во времето на византиските цареви Јован II Комнен (1118-1143) и Манојло I Комнен (1143-1180).

Во одземените 254 поединечни предмети, кај еден од водечките во "арт мафијата" во Македонија, се наоѓаше и едно внимателно прибирана колекција од 50-на стрели со временска припадност од неолитот па се до 14. век од н.е. Би требало многу време за да се набројат сите одземени предмети од "арт мафијата", затоа што, сепак морам да признам, се работи за исклучително вредни и раритетни предмети, а за некои и доста долго размислував за да им ја одредам намената или фунерираната функција.

Уште во далечната 1992 година кога започнав да ја вршам оваа неблагодарна работа знаев дека ќе се соочам со низа предизвици и проблеми. Пред се од недостаток на потребна литература, и тоа на каталози од разновидни артефакти и периоди. Но, сепак знаев дека ќе ми помогне моето големо искуство кое го стекнав на многу археолошки локалитети, како на просториите на поранешна Југославија, така и во странство. Почна се поинаку, моите први археолошки ископувања се на праисториски локалитети. Тука се гледа непосредното влијание на мојот траен учител проф. д-р М. Гарашанин, кој ме насочуваше во овој, тогаш неизвесен и магловит правец. Ме учеше да ја распознавам керамиката, но и да ја читам стратиграфијата. Студиското испитување на заплнетите археолошки материјали даде многу занимливи резултати кои придонесоа за фактографска вредност на сите извршени вештачења по барање на јавните обвинители. Тука се покажа доброто познавање на керамиката, стаклото, бронзата, племените метали, и за подобро снаоѓање при проучување на било кој археолошки предмет, беше неопходно да сватам дека секој предмет кој излегол завршен од работилница, се состои од низа познати занаетчиски операции, а исто така и од низа ситни финеси, кои на прв поглед не се ни толку важни ниту значајни за некоја занаетчиска постапка, но се неопходни затоа што без нив не би знаеле колку трае загревањето на металот за да тој не прегори или температурата на печењето на керамиката и т.н. Според тоа, овие, на прв поглед, финеси, всушност се фини склопови кои ги врзуваат поедини операции и вршат нивна синхронизација. Наведените финеси се всушност достигнување на секој занаетчија поединечно или се пренесуваат на потомството или засекогаш остануваат изгубени во минатото.

И на крај да резимираме. Државата или поконкретно политиката, која е далеку над државата, со своите постапки се огрешила, пред се околу знаењето на стручните во заштитата на спомениците на културата. Инсистирајќи на политичките одлуки и тамо каде што не им е место, како што е културата и науката, државата згрешила и околу меѓународните конвенции кои што самата ги има потпишано.

Предлог мерки:

- формирање на "Културна полиција", како што е случај во многу напредни земји во светот;

- воспоставување на централен регистар за предмети кои се во потрага;
- издавање на книга за кражби на културно и национално богатство со каталог на украдено благо;
- на институциите кои се задолжени за грижа на движното културно наследство да им се доделат средства за откуп со кои ќе располагаат преку целата година;
- устројување евиденција на пунктови во кои се собираат лица познати како колекционери и нивна контрола;
- надзор врз работата на антикварниците и галериите;
- евиденција и контрола врз златарските и кујунџиските дуќани;
- едукација на јавните обвинители и судиите.